ІСТОРІЯ ТА АРХЕОЛОГІЯ

УДК 94(477.51):82-6 «1899/1900»
DOI https://doi.org/10.31392/cult.alm.2025.1.8

Біліченко Павло Геннадійович,
кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри педагогіки, психології,
соціальної роботи та менеджменту
Глухівського національного педагогічного університету
імені Олександра Довженка
orcid.org/0000-0003-0359-5807
bilichenko@gnpu.edu.ua

Прокопчук Віктор Степанович,
доктор історичних наук, професор
кафедри історії, правознавства та методики навчання
Глухівського національного педагогічного університету
імені Олександра Довженка
orcid.org/0009-0002-4624-381X
prokopchuk@gnpu.edu.ua

Артюх В'ячеслав Олексійович,
кандидат філософських наук, доцент
кафедри історії, правознавства та методики навчання
Глухівського національного педагогічного університету
імені Олександра Довженка
orcid.org/0000-0003-4119-1571
artyuh.v@gnpu.edu.ua

ЛИСТУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПИСЬМЕННИЦІ ГАННИ БАРВІНОК ІЗ ГОЛОВОЮ НІЖИНСЬКОГО ОКРУЖНОГО СУДУ М.В. ШУГУРОВИМ (1899 –1900)

Мета статті – з'ясувати інформаційний потенціал листів української письменниці Ганни Барвінок до голови Ніжинського окружного суду М.В. Шугурова за 1899, 1900 рр., що зберігаються у фонді 180 «Шугуров Микола Васильович» в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. Для реалізації мети дослідження було використано біографічний, хронологічний методи, загальнонауковий метод системного аналізу. Наукова новизна полягає у тому, що до наукового обігу вводиться невідомі раніше листи української письменниці Ганни Барвінок до голови Ніжинського окружного суду М.В. Шугурова за 1899, 1900 рр. У процесі аналізу листування з'ясовано, що у добу Незалежності України дослідники проявляють помітний інтерес до опублікування та аналізу листування Ганни Барвінок із представниками інтеліген-ції XIX–XX ст. Листування О.М. Куліш та М.В. Шугурова потребує належного висвітлення. Автори статті з'ясували інформаційний потенціал листів О.М. Куліш до М.В. Шугурова за 1899 – 1900 рр. що зберігаються у фонді 180 «М.В. Шугуров» в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. Виявлено, що у листах піднімалися наступні проблеми: самотності та відсутності відповідного інтелектуаль-ного середовища після смерті чоловіка П.О. Куліша та брата В.М. Білозерського; збереження творчої спад-щини та пам'яті П.О. Куліша; підтримка однодумців, серед них І.П. Пулюй. Оригінали листів за 25 травня, 17 червня 1899 р., 10 січня, 14 лютого 1900 р. що зберігаються в фонді № 180 Інституту рукопису Національ-ної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського написані російською мовою. Автори статті при здійснені публі-кації листів Ганни Барвінок до М.В. Шугурова за 1899–1900 рр. зробили їх переклад на українську мову.

Ключові слова: листи, Чернігівщина, Ганна Барвінок, М.В. Шугуров, голова суду, Ніжинський окружний суд.

Bilichenko Pavlo,
PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Head of Department (Chair) of Pedagogy, Psychology,
Social Work and Management
Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University
orcid.org/0000-0003-0359-5807
bilichenko@gnpu.edu.ua

Prokopchuk Viktor,
Doctor of Historical Sciences, Professor
at the Department of History, Law and Teaching Methods
Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University
orcid.org/0009-0002-4624-381X
prokopchuk@gnpu.edu.ua

Artiukh Vyacheslav,
Candidate of Philosophical Sciences,
Associate Professor at the Department of History,
Law and Teaching Methods
Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University
orcid.org/0000-0003-4119-1571
artyuh.v@gnpu.edu.ua

CORRESPONDENCE OF THE UKRAINIAN WRITER HANNA BARVINOK WITH THE HEAD OF THE NIZHYN DISTRICT COURT M.V. SHUHUROV (1899–1900)

The purpose of the article is to find out the information potential of the letters of the Ukrainian writer Hanna Barvinok to the head of the Nizhyn district court M.V. Shuhurov for 1899, 1900, which are stored in the fund 180 "Shuhurov Mykola Vasylovych" at the Institute of Manuscripts of V.I. Vernadsky National Library of Ukraine. To implement the goal of the study, biographical, chronological methods, and the general scientific method of system analysis were used. The scientific novelty lies in the fact that previously unknown letters of the Ukrainian writer Hanna Barvinok to the head of the Nizhyn district court M.V. Shuhurov for 1899, 1900 are introduced into scientific circulation. In the process of analyzing the correspondence, it was found that during the period of Independence of Ukraine, researchers showed a noticeable interest in publishing and analyzing the correspondence of Hanna Barvinok with representatives of the intelligentsia of the 19th – 20th centuries. Correspondence of O.M. Kulish and M.V. Shuhurov needs proper coverage. The authors of the article have identified the information potential of the letters of O.M. Kulish to M.V. Shuhurov for 1899–1900 stored in the fund 180 "M.V. Shuhurov" at the Institute of Manuscripts of V.I. Vernadsky National Library of Ukraine. It was found that the following problems were raised in the letters: loneliness and lack of an appropriate intellectual environment after the death of her husband P.O. Kulish and brother V.M. Bilozerskyi; preservation of the creative heritage and memory of P.O. Kulish; support of like-minded people, including I.P. Puliui. The original letters for May 25, June 17, 1899, January 10, February 14, 1900 stored in the fund 180 of the Institute of Manuscripts of V.I. Vernadsky National Library of Ukraine are written in russian. The authors of the article, when publishing the letters of Hanna Barvinok to M.V. Shuhurov for 1899–1900, translated them into Ukrainian.

Key words: letters, Chernihiv region, Hanna Barvinok, M.V. Shuhurov, head of the court, Nizhyn District Court.

Актуальність дослідження. Наукова, творча спадщина представників українського національного відродження на межі XIX–XX ст. привертає увага дослідників сучасної української історичної науки. Яскравими українськими діячами періоду XIX–XX ст. є українська письменниця Ганна Барвінок (Олександра Михайлівна Білозерська-Куліш) (1828–1911) та літератор, юрист, голова Ніжинського окружного суду Микола Васильович Шугуров (1843–1901). У фонді 180 «Шугуров Микола Васильович» Інституту рукопису

Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського збереглися 8 листів Ганни Барвінок до М.В. Шугурова. Публікація та аналіз цього листування 1899–1900 рр., яке у повній мірі не було опрацьоване на 2025 р. дослідниками, сприятиме більш змістовному розумінню маловідомих сторінок життєпису представників національної еліти на межі XIX–XX ст.

Аналіз останніх досліджень. Після здобуття Україною Незалежності в працях українських дослідників з'явився помітний інтерес до опублікування та аналізу листування Ганни Барвінок із представниками інтелігенції XIX–XX ст. Л. Зеленська ввела до наукового обігу невідомі раніше 27 листів вченого-фізика, перекладача І.П. Пулюя до Ганни Барвінок за 1897–1911 рр., у яких Іван Павлович звертався до Олександри Куліш зі словами підтримки після смерті її чоловіка Пантелеймона Куліша, та порадами щодо збереження його творчої спадщини та видання Біблії (Зеленська, 1998, с. 85–110). Н. Якобчук опублікувала та проаналізувала листи історика, архівіста, археографа, палеографа, громадського діяча І.М. Каманіна до О.М. Куліш за 1901–1910 рр. у яких містилася важлива інформація про процес видання повного зібрання творів і листів П.О. Куліша, про особисті переживання, задуми і прагнення упорядників (Якобчук, 2008, с. 302–316). У свою чергу листування О.М. Куліш з відомим правознавцем Чернігівщини М.В. Шугуровим не отримало належного висвітлення в працях. Мета статті – вивчити інформаційний потенціал листів Ганни Барвінок до М.В. Шугурова за 1899, 1900 рр., що зберігаються у фонді 180 «Шугуров Микола Васильович» в Інституті рукопису НБУ ім. В.І. Вернадського.

Виклад основного матеріалу. Постать Ганни Барвінок як української письменниці, фольклориста, громадської діячки відома в українській історичній науці. Відомості про М.В. Шугурова містяться у роботах В.В. Терлецького та М.В. Мінченко (Терлецький, 2009, с. 140–141), (Мінченко, 2021, с. 89–90). У фонді 180 «Шугуров Микола Васильович» в Інституті рукопису НБУ ім. В.І. Вернадського збережено листи української письменниці Ганни Барвінок до голови Ніжинського окружного суду за 1899 – 1900 рр. (Інститут рукопису, арк. 5). Доцільно окреслити проблеми, які піднімалися в цих листах.

1. *Проблема самотності після смерті чоловіка П.О. Куліша та брата В.М. Білозерського.* У листі від 25 травня 1899 р. Олександра Михайлівна висловлювала вдячність Миколі Васильовичу за візит у х. Мотронівку і запрошувала публіциста М.М. Меленевського, його сина відвідати Ганнину Пустинь: «…та осяєте її добрими промовами та співчуттям до високого». О.М. Білозерська-Куліш писала до Миколи Васильовича: «Я щиро шкодую, що мої похилі літа та участі ока від сліз після невимовного мого чоловіка-друга, а потім втрата дорогого брата спотворили риси мого обличчя…».

2. *Проблема відсутності відповідного інтелектуального середовища після смерті П.О. Куліша.* У листі від 25 травня 1899 р. О.М. Куліш писала до М.В. Шугурова про зустрічі «у високому суспільстві» де «була прийнята дружньо – по родинному» із чиновником та журналістом М.Я. Макаровим, істориком, філологом-славістом Й.М. Бодянським. Ганна Барвінок після смерті чоловіка, брата намагалася підтримувати зв'язки із однодумцями, розширювати коло спілкування. Зокрема, О.М. Куліш здійснила спробу у налагодженні контактів із Д.І. Дорошенко, «…але ні раніше, ні після відлуння не було. А кажуть: як стукне, так і грюкне».

3. *Проблема збереження творчої спадщини та пам'яті П.О. Куліша.* У листі від 25 травня 1899 р. О.М. Куліш писала до Миколи Васильовича: «Я буду дуже задоволена, якщо п[ан] [М.М.] Меленевський увіковічнить пам'ять мого чоловіка по правді гідного всіх почестей». У листі від 17 червня 1899 р. Ганна Барвінок висловлювала подяку до М.В. Шугурова: «Невимовно Вам вдячна за надіслані мені знімки: дорогі для мене неоціненні…». О.М. Куліш висловлювала занепокоєння щодо ненадрукованих рукописів Біблії у зв'язку із смертю В.В. Тарновського: «…і тепер стовп, який підтримував всю Україну та інтереси мого чоловіка, впав! Який це удар для всіх! мені особливо. Усі 50-річні невтомні праці мого чоловіка – загинули! Тепер ні для чого мені жити...».

4. *О.М. Куліш і І.П. Пулюй.* Відомо, що П.О. Куліша поєднала співпраця з І.П. Пулюєм над перекладом Біблії українською мовою. І.П. Пулюй закінчив богословський факультет Віденського університету, де вивчав

давньогрецьку, давньоєврейську і латинську мови та мав досвід перекладу українською мовою релігійний текст «Молитовник». І.П. Пулюй продовжував підтримувати вдову Ганну Барвінок, сприяв збереженню творчої спадщини П.О. Куліша. У листі від 14 лютого 1900 р. Ганна Барвінок писала до М.В. Шугурова: «Нещодавно він (П.О. Куліш) отримав з-за кордону подарунок, від професора і д[окто] ра Технологічної «школи» [І.П.] Пулюя з Праги подарунок срібний вінок лавровий, з вирізаними словами «Пам'яті незабутого друга [П.О.] Куліша. Пулюй»…».

Висновки. У добу Незалежності України дослідники проявляють помітний інтерес до опублікування та аналізу листування Ганни Барвінок із представниками інтелігенції XIX–XX ст. Листування О.М. Куліш та М.В. Шугурова потребує належного висвітлення. Автори статті з'ясували інформаційний потенціал листів О.М. Куліш до М.В. Шугурова за 1899 – 1900 рр. що зберігаються у фонді 180 «М.В. Шугуров» в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. Виявлено, що у листах піднімалися наступні проблеми: самотності та відсутності відповідного інтелектуального середовища після смерті чоловіка П.О. Куліша та брата В.М. Білозерського; збереження творчої спадщини та пам'яті П.О. Куліша; підтримка однодумці, серед них І.П. Пулюй. Оригінали листів за 25 травня, 17 червня 1899 р., 10 січня, 14 лютого 1900 р. що зберігаються в фонді № 180 Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського написані російською мовою. Автори статті при здійснені публікації листів Ганни Барвінок до М.В. Шугурова за 1899–1900 рр. зробили їх переклад на українську мову.

№ 1

1899, травня 25, – х[утір] Мотронівка Кулішівка

Шановний Миколо Васильовичу!

Дозвольте почати з вибачення перед Вами, що таким офіційним тоном як Ви зі мною не можу порозумітися з тими людьми, які мені не чужі до душі. Я хоч і перебувала у високому суспільстві [П.О.] Плетньова – Аксакових – Макарова Мик[оли] Як[овича] [Й.М.] Бодянського та багатьох інших, але завжди була прийнята дружньо – по родинному; що Ви можете тепер дізнатися з біографії мого чоловіка і його Щоденника за звичкою себе не можу тримати холодно. Якби я не відчувала симпатії, то не дала ні портрета, ні дорогого пера. Я була щиро рада Вашому відвідуванню.

Я щиро шкодую, що мої похилі літа та участі ока від сліз після невимовного мого чоловіка-друга, а потім втрата дорогого брата спотворили риси мого обличчя так, що коли вони хочуть висловити людям вдячність і вдоволення, то висловлюють, здається, неприємне. Серце все теж залишається в людині в людині, а зовнішнє змінюється. Мені здається скільки пам'ятаю, що я і була і є така, як і раніше, привітна і любляча – тільки немає в мене достатнього запасу слів для вираження того почуття, яке в ньому знаходиться. Я Вам буду дуже рада, якщо Ви з п[аном] [М.М.] Меленевським та його сином юнаком, приїдете до Ганниної пустині-Кулішівки та осяєте її добрими промовами та співчуттям до високого.

Щиро поважаюча і віддана Вам О[лександра] Куліш

P. S. Від душі дякую Вам, за люб'язний Ваш лист та повідомлення про усі подробиці, що стосуються п[ана] [Д.І.] Дорошенка. Ми його зовсім не знаємо; але брат Василь [Білозерський] так був їм зачарований і просив усього цього, що ми й послали. Але ні раніше, ні після відлуння не було. А кажуть: як стукне, так і грюкне.

Я буду дуже задоволена, якщо п[ан] [М.М.] Меленевський увіковічнить пам'ять мого чоловіка по правді гідного всіх почестей. Як би мені хотілося (не знаю чи можливо) щоб зняти його улюблених волів з плугом. Кабінет-майстерню. Наша хата хоч і не чепурна убранням та щедра частуванням, зате щиро вдячна за люб'язне відвідування.

З цензури я отримала драми та «Чорну Раду».

Після Вашого від'їзду з х[утора] я читала вашу статтю. І вона пробудила у мені багато приємних спогадів. Мати моя, проживала в Туранівці про [І.Ф.] Тимківського вона та чоловік мій, часто добре згадували.

У червні я буду вдома і Вас чекатиму з великим задоволенням. На станції залізниці Плиски є візник Іскра (Євхім) і він прямо може Вас в х[утір] привезти – але гарного екіпажу він не

має – а на поштовій станції тільки можна знайти. Ви повідомите мене дня за два про Ваше прибуття. Я буду до […]

Інститут рукопису НБУ ім. В. І. Вернадського. Ф. 180 «Шугуров Микола Васильович». Спр. 19. Арк. 1–3 зв., оригінал.

№ 2

1899, червня 17, – х[утір] Мотронівка Кулішівка

Шановний Миколо Васильовичу!

Невимовно Вам вдячна за надіслані мені знімки: дорогі для мене неоціненні. Я так дорожу ними і Вашою увагою взагалі, приємною для мене. Чи можу я ще суворо судити? Вони чудові, делікатні, оригінальні – і дивне Ваше загальне терпіння – витривалість і […]. Ще збільшує мою подяку та повагу до Вас. За такої погоди Ви не змінили слова … тому я майже захекавшись прийшла Вас зустріти – що я була на могилі у дорогих моїх співмешканців, втративши вже майже надію бачити Вас та п[ан] [М.М.] Меленевського, колись на своєму порозі.

Такі досконалі ці знімки – що якби [М.М.] Меленевський не займав такого високого становища – то замовила б будиночків і плуг із волами. Чудові! Але доля все ще мене плекає з одного боку і з іншого […].

Як поетично і глибоко відчув і написав чоловік мій, епіграф до одного мого оповідання – в «Раді!», «Квітки зі сльозами – і сльози з квітками», так все моє життя стоїть. Тепер Ви мене закидали квітками хоч і тут же гіркі мої сльози – за що я Вам та п[ану] [М.М.] Меленевському сердечно дякую. Написала б йому мою подяку, але на імена – та ще рідко вживані – зовсім немає пам'яті. І так прошу Вас засвідчити йому глибоку подяку та бажання бачити його сина колись ще в х[уторі] Кулішівка.

Знімки прийшли до мене в сумний час (воно завжди для мене сумне). Це Ваша поява і така старанність оживляють мене і піднімають мою голову, що поникла – боротьбу з тугою […] знову без будь-якої опори і моральної і матеріальної! В[асиль] Вас[ильович] Тарновський 15 червня залишив світ, помер за кордоном. Він поїхав туди з червня щоб друкувати Біблію у Львові і тепер стовп, який підтримував всю Україну та інтереси мого чоловіка, впав! Який це удар для всіх! мені особливо. Усі 50-річні невтомні праці мого чоловіка – загинули! Тепер ні для чого мені жити... Я повинна назад все забрати з вітрин і спалити. Я буду за них щохвилини боятися за рукописи – і ніч не спати, боячись, що воно прахом піде! І так наш покровитель – залишив нас п[ана] [М.В.] Лисенка, сповістив мене телеграмою. Батько Тарновського і він, які носять креол добра і співчуття до свого рідного, завжди сприяли нам. Сумно: більш ніж сумно – тяжко... і це пішло навіть після смерті мого чоловіка; не вдалося надрукувати Біблію! Це основа самостійності українського слова. Хто ж тепер замінить його? Я добре його спадкоємців не знаю, та й чи співчувають вони? А я ж стільки речей ще й ціну отримала все загинуло.

До побачення! Бажаю Вам всього гарного та натхнення – творити та творити. Щиро та Вас поважаюча О[лександра] Куліш

Інститут рукопису НБУ ім. В. І. Вернадського. Ф. 180 «Шугуров Микола Васильович». Спр. 20. Арк. 4–6., оригінал.

№ 3

1900, січня 10, – х[утір] Кулішівка, Мотронівка, Ганнина Пустинь

Шановний Миколо Васильовичу!

Насамперед дозвольте Вас привітати з Новим Роком та побажати всього хорошого в міру. Для Вас і старий рік засіяв щастям! Що може бути втішніше мати добру подругу життя з якою пов'язана молодість святими спогадами?! Хто мав роман той набагато щасливіший і добріший за багатьох. Життя його було сповнене поезією і він не черствів бобилем і душу свою прозову суху самотню не топив у якійсь шкідливій пристрасті для себе та інших. Я вважаю тих, що не одружилися гордими егоїстами, які рівних собі знайти не могли.

Як я Вам вдячна, що Ви зняли полуду з моїх очей. Я з першого побачення з Вами, відчула до Вас повагу. Я дуже задоволена, що Ви розігнали мою похмуру оману на рахунок Ваших дорогих рядків. Скільки я отримала подяк за Вашу брошуру! Вони облетіли й столиці та чужі краї не лише моїх близьких.

Щиро Вас поважаюча і віддана О[лександра] Куліш

Інститут рукопису НБУ ім. В. І. Вернадського. Ф. 180 «Шугуров Микола Васильович». Спр. 21. Арк. 7–8 зв., оригінал.

№ 4
1900, лютого 14, – х[утір] Кулішівка, Мотронівка
Шановний Миколо Васильовичу!

Приношу Вам велику подяку за надлишок Вашої щедрості. Ви так мене обділили друками Ваших спогадів про дорогих мені. Я не тільки задоволена змістом, але й усім милуюсь і шрифтом і обгорткою, все відповідає тій особистості, про яку Ви писали. Чоловік мій все це любив і суворо спостерігав, щоб було просто, але витончено. Нещодавно він отримав з-за кордону подарунок, від професора і д[окто]ра Технологічної «школи» [І.П.] Пулюя з Праги подарунок срібний вінок лавровий, з вирізаними словами «Пам'яті незабутого друга [П.О.] Куліша. Пулюй» і Ганну Барвінок вшанували. На широкій стрічці багато вишито золотими літерами дуже витончено слова «Ганні Барвінок» [І.П.] Пулюй і родині його та букет квітів «конвалія і фіалки». При листі «як сі квітки не зов'януть так і наша любов до Вас!» (у такому роді). Дуже дорога мені ця пам'ять! Усе це підтримує бадьорість мого духу. А я тягну дні свої не знаю для чого. Хоча чоловік мій казав мені, що кожна людина повинна дати поживу – роботу своєму серцю і розуму – а не животіти – і що-небудь робити для користі спільної України. При його повчанні – то може бути я й не була пуста й складала про те корисне для нашої батьківщини, а тепер кидаюся від однієї справи до іншої без свідомості. І то було оживлюваним світлом – а тепер... Але я завжди егоїстично пишу свої листи, думаючи більше про себе, а не про іншого. Зі щирою повагою та відданістю до Вас О[лександра] Куліш

P.S. «Чорна Рада», увійде з 18 рисунками. ~~Не пам'ятаєте, але~~ достатньо. Занадто поширююся.

Інститут рукопису НБУ ім. В. І. Вернадського. Ф. 180 «Шугуров Микола Васильович». Спр. 22. Арк. 9–10 зв., оригінал.

Список використаних джерел:

Зеленська, Л. (1998). Листи Івана Пулюя до Ганни Барвінок. *Сіверянський літопис.* № 3. С. 85–110.

Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (далі – ІР НБУВ). Опис Ф. 180 «Шугуров Микола Васильович». 5 арк.

ІР НБУВ. Ф. 180 «Шугуров Микола Васильович». Спр. 19. Арк. 1–3 зв.

ІР НБУВ. Ф. 180 «Шугуров Микола Васильович». Спр. 20. Арк. 4–6.

ІР НБУВ. Ф. 180 «Шугуров Микола Васильович». Спр. 21. Арк. 9–10.

ІР НБУВ. Ф. 180. «Шугуров Микола Васильович». Спр. 21. Арк. 7–8 зв.

Мінченко, М., Федоров, І. (2021). Кар'єрний шлях голів Ніжинського окружного суду (1874 –1919 рр.). *Сіверянський літопис.* № 3 (159). С. 89–97. https://doi.org/10.5281/zenodo.5084852

Терлецький, В.В. (2009). Сіверяни – дослідники життя і творчості П.О. Куліша. *Сіверщина в історії України.* Вип. 2. С. 139–143.

Якобчук, Н. (2008). Листування І.М. Каманіна з Ганною Барвінок (1901– 1910 рр.) у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. Вернадського. *Наукові записки:* Збірник праць молодих вчених та аспірантів. Т. 16. С. 302–316.

References:

Zelenska, L. (1998). Lysty Ivana Puliui do Hanny Barvinok [Letters from Ivan Puliuy to Hanna Barvinok]. *Siverianskyi litopys.* № 3. pp. 85–110 [in Ukrainian].

Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V.I. Vernadskoho (dali – IR NBUV) [Institute of Manuscript of V.I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Opys F. 180 "Shuhurov Mykola Vasylovych". 5 ark.

IR NBUV [Institute of Manuscript of V.I. Vernadsky National Library of Ukraine]. F. 180 "Shuhurov Mykola Vasylovych". Spr. 19 Ark. 1–3 zvorot.

IR NBUV [Institute of Manuscript of V.I. Vernadsky National Library of Ukraine]. F. 180 "Shuhurov Mykola Vasylovych". Spr. 20 Ark. 4–6.

IR NBUV [Institute of Manuscript of V.I. Vernadsky National Library of Ukraine]. F. 180 "Shuhurov Mykola Vasylovych". Spr. 21 Ark. 7–8 zvorot.

IR NBUV [Institute of Manuscript of V.I. Vernadsky National Library of Ukraine]. F. 180 "Shuhurov Mykola Vasylovych". Spr. 22 Ark. 9–10 zvorot.

Minchenko, M., Fedorov, I. (2021). Kariernyi shliakh holiv Nizhynskoho okruzhnoho sudu (1874–1919 rr.) [Career way of Nizhyn district court heads (1874 – 1919)]. *Siverianskyi litopys*. № 3 (159). pp. 89–97**.** DOI: 10.5281/zenodo.5084852. [in Ukrainian].

Terletskyi, V.V. (2009). Siveriany – doslidnyky zhyttia i tvorchosti P.O. Kulisha [Severyans are researchers of the life and work of P.O. Kulish]. *Sivershchyna v istorii Ukrainy.* Vol. 2. pp. 139–143 [in Ukrainian].

Yakobchuk, N. (2008). Lystuvannia I.M. Kamanina z Hannoiu Barvinok (1901– 1910 rr.) u fondakh Instytutu rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. Vernadskoho [Correspondence between I.M. Kamanin and Hanna Barvinok (1901–1910) in the collections of the Manuscript Institute of V. Vernadsky National Library of Ukraine]. *Naukovi zapysky:* Zbirnyk prats molodykh vchenykh ta aspirantiv. T. 16. pp. 302–316 [in Ukrainian].

У статті надано авторський переклад українською мовою листів на основі оригінальних рукописів.